

AAN HET FRONT

Een eeuw geleden maakten schilders aan het front propagandakunst voor de Grote Oorlog. Ook nu gaan kunstenaars embedded en ook zij komen thuis met opvallend positief getoonzet werk.

DOOR SOPHIA ZÜRCHER

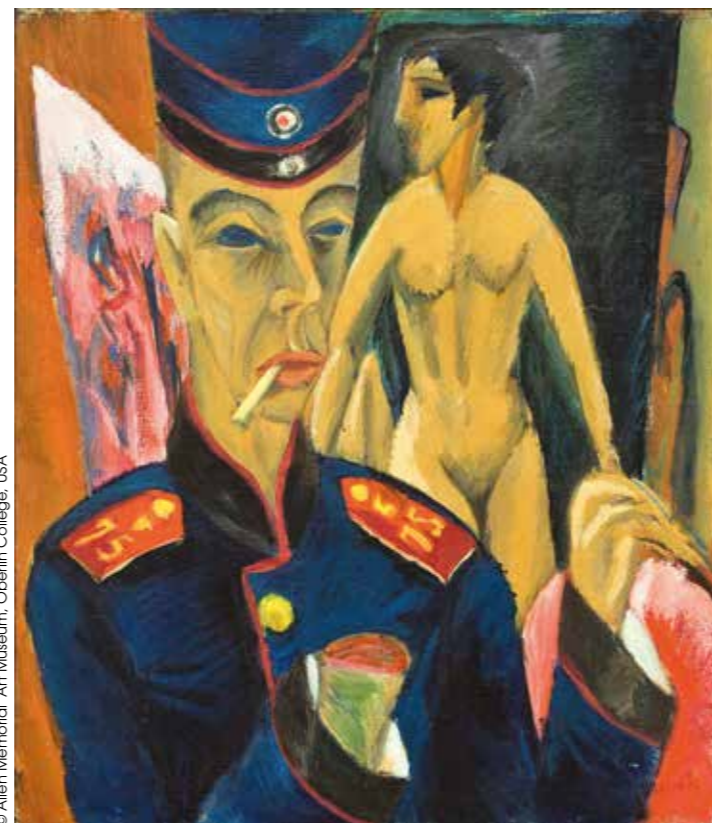

Richard Mosse Man Size Phantom, 2011 © Richard Mosse. Courtesy of the artist and Jack Shainman Gallery, New York.

In juli 1916 werd de bekende expressionistische schilder Oskar Kokoschka (1886-1980) geleverd bij het Isonzofront, in het huidige Slovenië. Het Kriegspressesquartier van het Oostenrijks-Hongaarse leger had hem gestuurd om de strijdkrachten daar 'in het juiste licht' af te beelden. Een tentoonstelling van zijn werk en dat van andere propagandakunstenaars zou rondreizen om het publiek enthousiast te maken voor de prestaties van het leger tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Kokoschka tekende barakken, soldaten, landschappen en wapens. Met kleurpotlood maakte hij *Projektionsgewehr in eingedeckter Stellung* (1916). Het *Projektionsgewehr* uit de titel, toen een hypermodern een wapen waarmee Oostenrijk-Hongarije graag indruk wilde maken, staat rechts op de tekening. Links ervan staat een mannetje om de grootte van het wapen in perspectief te plaatsen, waardoor de afbeelding een vroege infographic wordt. De grauwe kleuren, in combinatie met de man die zijn armen lusteloos langs zijn lichaam laat hangen, maken de voorstelling allesbehalve heroïsch, een beetje triest zelf. Daarmee is de tekening een uitzondering in het werk dat Kokoschka maakte in zijn twee maanden aan het front, want dat was overwegend feitelijk, vlak en emotioneel. De grote expressionist kweet zich plichtmatig van zijn taak.

Later zou Kokoschka in zijn autobiografie verzwijgen dat hij als oorlogskunstenaar had gewerkt, want na de Eerste Wereldoorlog profileerde hij zich als pacifist.

© Allen Memorial Art Museum, Oberlin College, USA

Aangetaste landschappen

Tijdens de Grote Oorlog stelden naast Oostenrijk-Hongarije ook veel andere landen oorlogskunstenaars aan, waaronder Groot-Brittannië, Canada, Australië en de Verenigde Staten. En toen de wereld in 1939 weer in brand vloog, werd het *war artist*-programma van Groot-Brittannië nieuw leven ingeblazen door een museumdirecteur met buitengewoon goede connecties. Sir Kenneth Clark van de National Gallery overtuigde het Ministerie van Informatie om de War Artists Advisory Committee (WAAC) op te richten, die kunstenaars opdracht gaf verslag te doen van de oorlog in binnen- en buitenland.

Anders dan Kokoschka kregen de Britse kunstenaars geen opdracht om propaganda te maken. In de BBC-documentaire *The Art of War* is een fragment te zien uit 1944 waarin Clark zijn missie toelicht. Hij geloofde dat kunstenaars 'het gevoel van de oorlog voor het nageslacht veel levendiger overbrengen dan een fotografisch verslag zou kunnen doen'.

KOKOSCHKA KWEET ZICH AAN HET FRONT Plichtmatig van zijn taak

1916

De grauwe kleuren, in combinatie met de man die zijn armen lusteloos laat hangen, maakt *Projektionsgewehr in eingedeckter Stellung* van Oskar Kokoschka allesbehalve heroïsch.

Leopold Museum, foto: Leopold Museum / Manfred Thurnberger, Fondation Oskar Kokoschka/Bildrecht.

1915

Ernst Ludwig Kirchner maakte het werk *Das Militär*, waarin hij zichzelf afbeeldt in zijn soldatenuniform.

© IWM ART 1460

1919

Gassed van John Singer Sargent toont de gruwelijke gevolgen van een mosterdgasaanval. Op de achtergrond spelen soldaten - heel banaal - een potje voetbal.

© Imperial War Museums

1941

The City: A fallen lift shaft van Graham Sutherland toont een gehavend Londen. Een rode lucht boven een afgebrokkelde stenen muur. De hel. De gebogen lifschacht doet denken aan een gewond lichaam.

1951

De verwoeste stad van Ossip Zadkine verbeeldt pijn en angst en herdenkt het bombardement op Rotterdam.

© Jannes Linders www.sculptureinternationalrotterdam.nl

1986

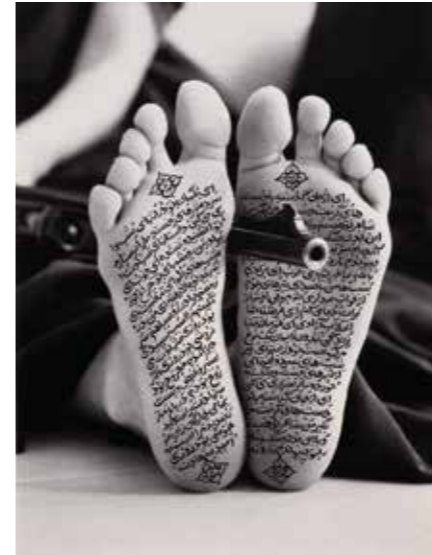
Luc Tuymans opent met zijn akelige schilderij *Gaskamer* een luikje in ons collectief geheugen dat de meeste mensen liever gesloten houden.

Courtesy Zeno X Gallery Antwerp, foto: Ronald Stoops

1994

Shirin Neshat maakte *Allegiance with Wakefulness* na haar terugkeer naar Iran.

© Shirin Neshat, courtesy the artist and Gladstone Gallery, New York and Brussels

1998

Artur Zmijewski toont in *An Eye for an Eye* hoe oorlogsslachtoffers met missende ledematen geholpen worden door mensen zonder beperking. Een aangrijpende film over de mogelijke gevolgen van oorlog, waarbij de intimiteit tussen de personen ontroert.

Courtesy the artist, Foksal Gallery Foundation and Galerie Peter Klitchmann

1964

Het schilderij *Phantom Abfangjäger* memoreert de verwoesting van Gerhard Richters geboortestad Dresden.

Froehlich Collection, Stuttgart, foto: Uwe H. Seyl, Stuttgart

Courtesy the artist

EEN GEBOGEN LIFTSCHACHT DOET DENKEN AAN EEN GEWOND LICHAAM: DIT DOET DE VIJAND LONDEN AAN

2000

Wie had gedacht dat shockrocker Marilyn Manson een gasmasker in pastelkleuren zou schilderen, zoals in *Masquerade?*

Courtesy Galerie Brigitte Schenk, Private Collection

1992

Dead Troops Talk (...) van Jeff Wall is even macaber als surreëel.

2004

Ali H van Erik van Lieshout is een provocerende kruising tussen Adolf H. en rapper Ali B.

Courtesy Gagosian Gallery and Maurizio Cattelan's Archive, foto: Mike Bruce

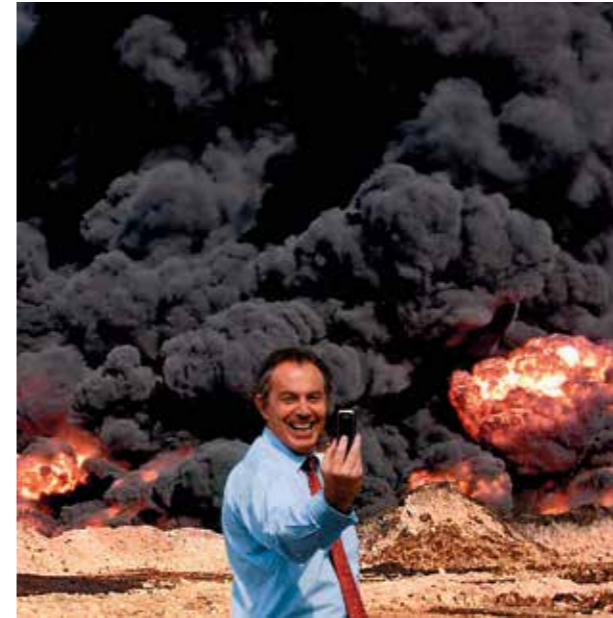
Courtesy Artist Pension Trust

Courtesy Gagosian Gallery and Maurizio Cattelan's Archive, foto: Mike Bruce

2005

In de fotomontage **Photo Op** van kennardphillipps zien we Tony Blair grijnzend een selfie maken terwijl op de achtergrond een Irakees olieveld in brand staat.

© kennardphillipps

2010

In **80 Fanatics** verbeeldt Enrique Marty het gevreesde extremisme en de westerse militaire macht.

Courtesy Deweer Gallery, Oregem, Belgium and Özil Collection, Istanbul, Turkey, Foto: Cem Yücebaş

2001

Him van Maurizio Cattelan roept de ongemakkelijke vraag op: smeekt deze kleine dictator hier om vergiffenis?

Image copyright WWM / Steve McQueen.

2003

De postzegels in **Queen and Country** van Steve McQueen tonen de gezichten van Britse soldaten die in Irak zijn omgekomen.

2004

Het geeft hoop dat het vredesteken in **Burning Peace** van Marc Bijl ondanks het vuur intact blijft.

Courtesy Upstream gallery Amsterdam, foto: Reni Hansen / Kunstmuseum Bonn

courtesy the artist and Upstream gallery Amsterdam

Courtesy of the artist and Anna Schwartz Gallery

2010

In **Double Field/Viewfinder (Tarin Kowt)** van Shaun Gladwell filmen twee soldaten elkaar.

2010

Girl with Gun (detail) toont wat Ronald Ophuis tijdens zijn regelmatige verblijf in oorlogsgebieden ziet.

© Richard Mosse. Courtesy of the artist and Jack Shainman Gallery, New York.

2011

Man Size van Richard Mosse toont de eindeloos durende oorlog in Congo.

Die het volk eenvoudig kon begrijpen. De nationaalsocialisten beschouwden kunst van vernieuwers als Emil Nolde en vele andere modernistische kunstenaars als 'entartet'. De WAAC aan de andere kant van de Noordzee gaf juist opdrachten aan surrealist John Armstrong en aan John Piper, wiens werken uit deze periode naar abstractie neigden. Ook Graham Sutherland, die moeilijk leesbare schilderijen maakte, kon meedoen. Zijn werk *The City: A fallen lift shaft* (1941) toont Londen, gehavend tijdens de Blitz. Een rode lucht boven een afgebrokkelde stenen muur. De hel. Een gebogen liftschacht doet denken aan een gewond lichaam: dit doet de vijand Londen aan. De meeste officiële oorlogskunstenaars lieten aangetaste landschappen en steden zien, of hardwerkende mensen die hun steentje bijdroegen; vrouwen die de handen uit de mouwen staken op het platteland, scheepsbouwers en mijnwerkers. Zonder om propaganda te vragen, kreeg de WAAC dus tóch kunst die de het publiek kon inspireren.

Familiekiekjes

Ook na 1945 was er werk voor *war artists*. Begin jaren zeventig hernieuwde het Imperial War Museum het kunstprogramma voor Groot-Brittannië en vanaf eind jaren negentig stuurde het Australian War Memorial kunstenaars naar troepen in onder andere Oost-Timor, Irak en Afghanistan. Westerse *war artists* krijgen tegenwoordig een vrij open opdracht: een kunstwerk maken op basis van wat ze hebben gezien op een tour langs militaire bases. Dat resulteert meestal in een kunstzinnig alternatief voor journalistiek. Kunstenaars willen laten zien dat het leven aan het front meer is dan de hoogte- en dieptepunten die op televisie en in de kranten verschijnen. Ze laten zien wat doorgaans onzichtbaar blijft.

Turner Prize- en Oscarwinnaar Steve McQueen (1969) werd in 2003 aangesteld als *war artist*. Zijn onderwerp: de omstrede Britse deelname aan de Irakoerlog. McQueen vond zijn zesdaags bezoek aan Basra maar frustrerend: 'Ik wist dat ik embedded mee zou gaan met de troepen, maar ik had me niet voorgesteld dat dat betekende dat ik nagenoeg in bed moest blijven,' vertelde hij de Britse krant *The Guardian* in 2007. Vanwege de gevaarlijke situatie in Irak kreeg de videokunstenaar weinig tijd en vrijheid om te filmen.

Eenmaal thuis vroeg hij alle nabestaanden van Britse soldaten die in Irak waren gesneuveld een foto van de overledene te sturen. De portretten wilde hij afdrukken op postzegels, op de plaats waar normaal de afbeelding van koningin Elizabeth

Daarbij wilde Clark nadrukkelijk een andere koers varen dan nazi-Duitsland. Kunstenaars in het Derde Rijk kregen de opdracht verheerlijkende werken te maken

staat. Elke keer als een brief met zo'n postzegel zou worden verstuurd of ontvangen, zouden de Britten thuis worden herinnerd aan de soldaten die ver weg waren gestorven 'for queen and country'.

De meeste nabestaanden stuurden graag familiekiekjes van hun overleden dochters, zonen, vaders, moeders en echtgenoten naar de kunstenaar. Maar helaas zijn de postzegels er nooit gekomen, want de Royal Mail wilde ze niet uitgeven. Het postbedrijf had praktische bezwaren en wierp ook tegen dat de fotopostzegels niet respectvol zou zijn voor de nabestaanden. Dat die nabestaanden zelf meewerkten aan het project, was de Mail blijkbaar ontgaan.

Nabestaanden stuurden brieven naar de krant, columnisten uitten hun steun en The Art Fund startte een petitie. McQueen wist dus zijn project tot een geslaagd einde te brengen, ondanks de weigering van het postbedrijf. *Queen and Country* (2003-2009) heeft op deze manier waarschijnlijk meer (media) aandacht gehad dan wanneer de zegels wel zouden zijn uitgegeven. De postzegelvellen met steeds 168 keer het gezicht van een overleden soldaat, sergeant of luitenant zijn te bekijken in het Londense Imperial War Museum. Het eindresultaat is minstens zo aangrijpend als wanneer de foto op een envelop zou zijn geplakt.

Betoverende film

Totaal anders is het werk van de vooraanstaande Australische kunstenaar Shaun Gladwell (1972), die drie weken doorbracht in Afghanistan. Tijdens zijn verblijf, in opdracht van de Australian War Memorial, vroeg hij twee Australische militairen elkaar te filmen net buiten de militaire basis in Tarin Kowt. Dat resulteerde in de trage video *Double Field/Viewfinder (Tarin Kowt)* (2009-2010): de ene soldaat in camouflagepak cirkelt met een videocamera om de andere, die terugfilmt. Het is onduidelijk wie leidt en wie volgt. De video, met een duur van meer dan achttien minuten, is het tegenovergestelde van een nieuwsitem. Dit is geen flashy reportage van soldaten op het slagveld, maar een betoverend trage film zonder opvallende hoogtepunten. Gladwell wilde nadrukkelijk geen politieke video maken. Het was zijn bedoeling om de 'de ervaring van de oorlog' te registreren, schrijft hij in een mail. Zijn woorden doen denken aan die van Sir Kenneth Clark en zijn programma dat het gevoel van de oorlog moest vastleggen. En het werk van Gladwell is al even welwillend richting de militairen die hij tegenkwam als het

MEER WETEN?

THE ART OF WAR

De documentaire waarin museumdirecteur Kenneth Clark de missie uitlegt van de War Artists Advisory Committee is te bekijken via WWW.KUNSTBEELD.NL/LINKS

MEER ZIEN?

AND YET THERE WAS ART!

AUSTRIA 1914-1918

T/M 16 SEPTEMBER

Leopold Museum, Wenen

WWW.LEOPOLDMUSEUM.ORG

RICHARD MOSSE: THE ENCLAVE

T/M 1 JUNI

Foam, Amsterdam

WWW.FOAM.ORG

RAVAGE. KUNST EN CULTUUR

IN TIJDEN VAN CONFLICT

T/M 1 SEPTEMBER

M - Museum Leuven

WWW.RAVAGE1914.BE

werk van de Britse schilders uit WOII. Door de langzame, cirkelende beweging van de soldaten ontstaat een panoramabeeld van de indrukwekkende omgeving, en de lege woestijn. Daardoor gaat het werk ook over de soldaten die zich in het nieuwe landschap bewegen. Gladwell liet diverse kranten weten dat hij onder de indruk was van het landschap, de trainingen en werkwijze van de soldaten en het enthousiasme waarmee ze hem hielpen kunst te maken.

Sinds Kokoschka naar het front werd gestuurd om het volk warm te houden voor de Eerste Wereldoorlog, hebben frontkunstenaars een andere taak gekregen. Niet langer zijn ze de propagandahulpjes van het zittende regiem: *war artists* mogen maken wat ze willen. Toch komen embedded kunstenaars nog steeds naar huis met welwillend werk – vol begrip voor de militairen die hun leven riskeren. Juist doordat ze met hun neus op de gebeurtenissen zitten, en de soldaten persoonlijk leren kennen, doen ze begrip op voor het leger. En daardoor verschilt de oorlogskunst van nu niet eens zo heel veel van het pr-werk van een eeuw geleden. ■

GLADWELL WAS ONDER DE INDRUK VAN DE TRAININGEN EN WERKWIJZE VAN DE SOLDATEN

Courtesy particuliere collectie

2012

Voor Kandahar 4 schilderde Celine van den Boorn op een foto een militair weg, waardoor alle aandacht uitgaat naar het Afghaanse landschap.